
1.

**ЗАСЛУГА ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕННЯ У ПРАВІ:
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
MERIT AS A BASIS FOR THE APPLICATION OF ENCOURAGEMENT IN LAW:
GENERAL CHARACTERISTICS**

Барабаш О.О.,
*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено заслугі як підставі для застосування заохочень у праві. Встановлено, зокрема, що заслуга – це добросовісний правомірний вчинок, пов'язаний із «перевиконанням» суб'єктом своїх обов'язків або із досягненням ним загально визнаного корисного результату, який виступає підставою для застосування заохочення. В залежності від виду заохочення заслуги поділяють на ті, що мають наслідком моральне схвалення; заслуги, що спричиняють матеріальне схвалення, а також заслуги, що тягнуть за собою морально-матеріальне схвалення. Склад заслуги – це сукупність встановлених юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають суспільно корисний, правомірний вчинок як заслугу. Складу заслуги притаманні суб'єктивні та об'єктивні ознаки, а саме: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та об'єктивна сторона.

Ключові слова: заслуга, склад заслуги, правове заохочення, заохочення у праві.

Стаття посвячена заслугам как основанию для применения поощрений в праве. Установлено, в частности, что заслуга – это добросовестный правомерный поступок, связанный с «перевыполнением» субъектом своих обязанностей либо с достижением им

общепризнанного полезного результата, который выступает основанием для применения поощрения. В зависимости от вида поощрения заслуги разделяют на те, которые влекут за собой моральное поощрение; заслуги, вызывающие материальное поощрение, а также заслуги, вызывающие морально-материальное поощрение. Состав заслуги – это совокупность установленных юридических признаков (объективных и субъективных), определяющие общественно полезный, правомерный поступок как заслугу. Составу заслуги присущи субъективные и объективные признаки, а именно: субъект, объект, субъективная сторона и объективная сторона.

Ключевые слова: заслуга, состав заслуги, правовое поощрение, поощрения в праве.

This article is devoted to merit as the basis for application of encouragement in law. Depending on the type of promotion merits are divided into: those that are the result of moral approval; merit, causing material approval, and merits that entail moral and material approval. Composition of merit – is a set of established legal characteristics (objective and subjective) that define the socially useful, legitimate act as a merit. Composition merit inherent in subjective and objective signs, namely: subject, object, subjective side and objective side.

Key words: merit, the combination of merit, legal encouragement.

У вітчизняній юридичній науці питанню вивчення підстав для застосування заходів заохочення як засобу впливу на поведінку суб'єктів права, на нашу думку, приділено недостатньо уваги. Склалася така ситуація, коли підставам юридичної відповідальності присвячено чимало ґрунтовних наукових досліджень, водночас проблематиці підстав правових заохочень, як і поняттю самого заохочення, – лише одиниці. І це не є дивним, адже на сьогодні заходи примусу і відповідальності є, по суті, основними засобами впливу держави на поведінку інших суб'єктів права. На жаль, правове заохочення досі залишається лише додатковим засобом правового регулювання. Тим не менше, держава, яка позиціонує себе як правова або така, що прагне стати правовою, повинна забезпечити підвищення питомої ваги нерепресивних, позитивних засобів правового впливу, одним з яких і є правове заохочення. У зв'язку з цим необхідним є детальне вивчення такої специфічної характеристики заохочення як підстава для його застосування.

Підстава – це вихідна умова, передумова існування певного явища чи системи явищ. Отже, підстава заохочення – це вихідна умова, передумова його існування, суть, завдяки якій воно виникає [1, с. 57].

У науковій літературі саме заслугу розглядають як підставу для застосування заохочень. При цьому науковці наголошують на недостатній вивченості цього правового поняття. А.В. Малько підкреслює: «Серед понять, перед якими юриспруденція досі в боргу, особливе місце займає поняття «заслуга»... Якщо про правопорушення (як підставу для правового покарання) написано немало праць, то про заслугу (як про підставу для правового заохочення), навпаки, – мало» [2, с. 192].

Чітке окреслення поняття заслуги є необхідною умовою правильної правозастосовної практики, оскільки без визначення підстави для правового заохочення неможливо його застосувати. На практиці така невизначеність має наслідком значний вплив суб'єкта заохочення на визначення наявності чи відсутності підстав для заохочення.

Поняття заслуги і заохочення в праві необхідно розглядати як причину і наслідок. Причина і наслідок – це філософські категорії, що відображають зв'язок, при якому певне явище (причина) необхідно визначає інше (наслідок). Причина є цілісною, нерозчленованою сутністю, що за своєю природою зумовлює наслідок. Отже, заслуга і є тією причиною, яка зумовлює заохочення.

У науковій літературі поняття «заслуга» розуміють по-різному. Так В.М. Кудрявцев визначив заслугу як вчинок, який перевищує звичайні вимоги і виражає відповідальне ставлення до свого обов'язку [4, с. 238]. П.О. Сорокін писав, що «для кожного з нас «заслуженими» є акти (як свої, так і чужі), котрі, по-перше, не суперечать нашим «обов'язковим» шаблонам, по-друге, виходять по своїй «доброчесності» за рамки «обов'язку», в силу цього вони добровільні, і ніхто не може претендувати на них, і так само виконуючий їх не усвідомлює себе «зобов'язаним» виконати їх» [5, с. 119].

Характеризуючи категорію «заслуги», В.М. Баранов розуміє її як два основних юридично значимих варіан-

ти поведінки: «По-перше, це добросовісне точне виконання суб'єктами покладених на них юридичних та громадських обов'язків; по-друге, вчинення суб'єктами суспільних відносин непередбачених правовою нормою таких корисних для соціалістичної держави діянь, котрі перевищують звичайні вимоги» [6, с. 36].

О.В. Малько критично оцінив твердження стосовно віднесення до поняття заслуги добросовісного і точного виконання обов'язків, про що писав В.М. Баранов. Науковець підкреслив, що заохочення повинно бути наслідком не добросовісного і точного виконання обов'язків, що взагалі-то є обов'язком суб'єктів права, а їх «перевиконання» [2, с. 195]. З іншого боку, наведене розуміння В.М. Барановим поняття заслуги критикує О.М. Кисельова. На її думку, «непередбачені правовою нормою діяння» не можуть бути підставою юридичного заохочення [7, с. 89].

С.В. Мірошник під заслугою розуміє вчинок, «який у порівнянні із звичайною правомірною поведінкою характеризується добровільним перевиконанням особою своїх прав і (або) більш якісним перевиконанням покладених на неї обов'язків, результатом чого є виникнення соціально корисного результату» [8, с. 11-12].

На думку О.М. Кисельової, ототожнення заслуги із вчинком значно звужує змістовну сторону цієї правової категорії, розкриваючи лише її зовнішні ознаки, не приділяючи уваги первинним причинам її виникнення. Науковець визначає заслугу як певну об'єктивну оцінку: «заслуга – це об'єктивна оцінка соціально-активної добросовісної поведінки, в основі якої лежать, з одного боку, цілі та мотиви поведінки суб'єкта, а з іншого – реально значуща юридична поведінка, що складає основу заохочення» [7, с. 93].

Слід погодитися з позицією, згідно з якою, перш за все, заслуга є поведінкою, так само як і правопорушення, котре в цьому розумінні є прямою протилежністю заслугі [2, с. 197]. Підставою заохочення може бути лише реальна конкретна поведінка, вчинки, а не їх оцінка. Саме тому науковці визначають заслугу через такі поняття як діяння, діяльність, поведінка, вчинок.

О.В. Малько також спробував провести класифікацію заслуг за різними критеріями [2, с. 199-202]: залежно від рівня заслуженого вчинку, відповідно до умов здійснення соціально активних дій, залежно від характеру досягнутого загальноновизнаного результату, залежно від суб'єктного складу заслуги, відповідно до ступеня соціальної корисності, залежно від ставлення особи до свого заслуженого вчинку і його наслідків, за формою вираження заслуг в законодавстві, залежно від галузі (сфери діяльності), за кількісними характеристиками, залежно від характеру і виду заохочення. Дещо доповнила та розширила цю класифікацію С.В. Тіпкіна [1, с. 87-96].

Розглянемо запропоновану вказаними авторами класифікацію.

Розглядаючи заслугу як підставу для застосування заохочення у праві в якості «противаги», протилежності правопорушенню як підстави юридичної відповідальності, вчені-правознавці торкалися поняття юридичного складу заслуги, наголошували на необхідності його роз-

роблення. Ґрунтовне дослідження цього питання здійснила Є.В. Тіпкіна [1, с. 109-136]. Науковець вважає, що для заслуги характерні всі обов'язкові елементи складу правопорушення.

За аналогією зі складом злочину [3, с. 89] склад заслуги – це сукупність встановлених юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають суспільно корисний, правомірний вчинок як заслугу.

Склад заслуги є [1, с. 113]:

- юридичною підставою застосування заохочення;
- умовою правильної кваліфікації заслуг;
- підставою для визначення виду і міри заохочення.

Отже, як і складу правопорушення, складу заслуги притаманні суб'єктивні та об'єктивні ознаки, а саме: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та об'єктивна сторона.

На думку Є.В. Тіпкіної, суб'єкт заслуги – це фізична осудна особа (індивідуальний суб'єкт) і колективний суб'єкт (правоздатна юридична особа, творчий колектив, інші об'єднання громадян, які не є юридичними особами, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, регіон, район, місто та інші), які вчинили заслугу [1, с. 113-119].

Під об'єктом заслуги розуміються суспільні відносини, на які спрямований заслужений вчинок [1, с. 120].

О.М. Караваєв вважає, що об'єктом заохочуваного вчинку виступають суспільні відносини. При цьому автор виділяє в них різні елементи: об'єкти, на які спрямований заохочуваний вчинок, зокрема, правопорядок, соціально-економічний і політичний лад, інтереси громадянського суспільства і держави, життя, честь, здоров'я людини, власність, безпека та інші; суб'єкти, які виступають в якості сторін у заохочувальних правовідносинах, а також заохочувальні норми як елементи реальних правовідносин. Суб'єкт заохочувального вчинку, впливаючи на конкретний об'єкт, прагне до настання позитивних наслідків, між суб'єктом і об'єктом заохочувальних правовідносин виникає зв'язок, який має відношення до обов'язків суб'єкта [3, с. 86].

Суб'єктивна сторона заслуги – це сукупність ознак, що характеризують суб'єктивне (психічне) ставлення особи до свого заслуженому вчинку і його наслідків [1, с. 122]. Вона охоплює свідомо-вольову та емоційну сфери заслуженої діяльності і включає в себе психічне ставлення особи до заслуги і її наслідків.

Суб'єктивну сторону заслуги характеризують такі суб'єктивні ознаки [1, с. 127]:

1) суб'єктивне (психічне) ставлення особи до заслуги та її наслідків, «відзначення», що виражається в двох формах:

- коли суб'єкт заслуги широко усвідомлює суспільну корисність своїх дій і бажає їх вчинення, передбачає можливість або неминучість настання сприятливих наслідків у вигляді загальновизнаного корисного результату, що перевищує за своїми масштабами результати звичайних дій (надрезультат), і бажає їх настання для загального блага;

- коли суб'єкт заслуги формально усвідомлює суспільну корисність своїх дій і здійснює їх лише для вигляду, маючи на меті заохочення, передбачає можливість або неминучість настання надрезультату і прагне до його настання тільки заради того, щоб бути заохоченим, відзначеним, прославленим;

2) мотив;

3) мета;

4) емоції.

Суб'єктивна сторона заслуги має таке правове значення [1, с. 128]: 1. Вона є обов'язковим елементом складу заслуги і підлягає встановленню при кваліфіка-

ції вчинку. 2. Дає можливість відмежувати заслугу від звичайної правомірної поведінки. 3. Впливає на обрання конкретного заходу заохочення.

Об'єктивна сторона заслуги – це зовнішнє вираження заслуги в об'єктивній дійсності. Це сукупність зовнішніх ознак, що характеризують заслужений вчинок. Об'єктивну сторону складу заслуги характеризують такі обов'язкові ознаки:

- заслужений вчинок;

- наслідки;

- причинний зв'язок між заслуженим вчинком і наслідками.

Об'єктивна сторона заслуги має таке правове значення [1, с. 134]:

а) надає можливість відмежувати один склад заслуги від іншого;

б) впливає на іншого кваліфікацію вчинку;

в) сприяє встановленню елемента складу заслуги – суб'єктивної сторони заслуженого вчинку;

г) розкриває характер заслуги (її якісну сторону);

д) допомагає визначити наслідки заслуженого вчинку, загальновизнаний, корисний результат, що перевершує за своїми масштабами результати звичайних дій (кількісна сторона).

Склад заслуги не менш важливий, ніж склад правопорушення, більш того, знання про нього необхідні юридичній науці. Знаючи суб'єктивні й об'єктивні ознаки певних заслуг, закріплених в нормах права, можна кваліфікувати суспільно корисний вчинок як заслугу, що дозволяє визначити наявність конкретного складу заслуги в діях суб'єкта і запобігти зловживанням повноваженнями у сфері заохочувальної діяльності, суттєво звузивши можливості розсуду суб'єктів заохочення в правозастосовній діяльності.

Щодо аналізу чинного законодавства України слід наголосити, що воно не дає чіткого переліку підстав для застосування заходів заохочення. Підставою для застосування таких заходів, як впливає, наприклад, зі змісту ст.ст. 48, 143 КЗпП України, є успіхи працівника в роботі. Дещо деталізує підставу для застосування заохочення ст. 145 КЗпП України, відповідно до якої працівникам, які успішно й сумлінно виконують свої трудові обов'язки, надаються в першу чергу переваги та пільги в галузі соціально-культурного і житлово-побутового обслуговування (путівки до санаторіїв та будинків відпочинку, поліпшення житлових умов і т. ін.). Таким працівникам надається також перевага в просуванні по службі.

Аналогічні до наведених у ст. 145 КЗпП України підстави заохочень працівників закріплені і в проекті Трудового кодексу України (ст. 269), однак пропонуються дещо інші формулювання, а саме: успіхи в роботі та сумлінне виконання трудових обов'язків.

Відповідно до ст. 146 КЗпП України за особливі трудові заслуги працівники представляються у вищі органи до заохочення, до нагородження орденами, медалями, почесними грамотами, нагрудними значками і до присвоєння почесних звань і звання кращого працівника за даною професією. Таким чином, законодавець називає ще одну підставу для застосування заходів заохочення: особливі трудові заслуги працівника. Хоча конкретизації поняття таких заслуг у КЗпП немає.

У Трудовому кодексі Російської Федерації питання заохочення працівників законодавцем присвячено лише ст. 191. Відповідно до неї роботодавець заохочує працівників, які сумлінно виконують трудові обов'язки (оголошує подяку, видає премію, нагороджує цінним подарунком, почесною грамотою, представляє до звання кращого за професією). Інші види заохочень працівників за працю визначаються колективним договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, а також статутами і положеннями про дисципліну. За особливі

трудоі заслуги перед суспільством і державою працівники можуть бути представлені до державних нагород. Отже, підставами для застосування заходів заохочення до працівників російський законодавець вважає сумлінне виконання працівником трудових обов'язків або його особливі трудові заслуги перед суспільством і державою.

Відповідно до Указу Президента України від 18.08.1992р. «Про заснування Почесної відзнаки Президента України» Почесною відзнакою Президента України нагороджуються громадяни за особисті заслуги в розбудові суверенної, демократичної держави, розвитку економіки, науки і культури України, за активну миротворчу, благодійну, милосердну, громадську діяльність.

Указом Президента України від 22.09.1996р. з метою відзначення громадян за видатні особисті досягнення в галузі економічного, науково-технічного, соціально-культурного розвитку і державного будівництва України встановлено відзнаку Президента України «За заслуги».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні нагороди України» державні нагороди України є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги в розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною.

Провівши аналіз законодавства України, яке встановлює порядок застосування заохочень, можна зробити висновки про взаємозв'язок понять заслуги та заохочення в праві. Однак визначення поняття заслуги в чинному

законодавстві немає. Крім того, у ньому не визначено і те, що правове заохочення застосовується саме за заслужену поведінку. З огляду на це з метою вдосконалення правового регулювання інституту заохочення у праві варто закріпити, зокрема, у новому Трудовому кодексі України принцип заохочення саме за заслужену поведінку, яка передбачає «наднормативне», зразкове ставлення працівників до своєї праці, а не лише сумлінне виконання трудових обов'язків. Тому пропонуємо викласти ст. 269 проекту цього кодексу в такій редакції:

«Стаття 269. Заохочення за трудові заслуги

За трудові заслуги (зразкове виконання обов'язків, виконання обов'язків понад встановлені нормативи, вимоги) до працівників застосовуються заходи морального та матеріального заохочення: оголошення подяки, нагородження грамотою, виплата премії, вручення цінного подарунка. Актами чинного законодавства, правилами внутрішнього трудового розпорядку й іншими актами роботодавця можуть встановлюватися особливі види заохочень.

За особливі трудові заслуги працівники представляються в установленому порядку до нагородження відомчими відзнаками та державними нагородами».

Відповідно до наведеної пропозиції в ст. 268 проекту Трудового кодексу України формулювання «за сумлінну роботу» пропонуємо замінити формулюванням «за трудові заслуги».

Отже, поняття заслуги та заохочення у праві необхідно розглядати як причину і наслідок, оскільки без визначення заслуги як підстави для правового заохочення неможливо застосувати останнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Типикина Е.В. Заслуга как основание для правового поощрения / Е.В. Типикина. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 160с.
2. Малько А.В. Льготная и поощрительная правовая политика / А.В. Малько. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 233 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
4. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – 287с.
5. Сорокин П.А. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П.А. Сорокин. – СПб.: РХГИ, 1999. – 446 с.
6. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права/ В.М.Баранов; под ред. М.И. Байтина–Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 147 с.
7. Киселева О.М. Поощрение как метод правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ольга Михайловна Киселева. – Саратов, 2000. – 197с.
8. Мирошник С.В. Теория правового стимулирования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / С.В. Мирошник. – Ростов-на-Дону, 2003. – 39 с.